IR-RABA' KTIEB
TAS-SITT SENA

DICEMBRU
1930

IL-MALTI

QARI

LI TOĦROĠ

IL-GĦAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI

KULL TLIET XHUR

XFIH DAN IL-GĦADD

Għadna mexjin — Indiema (DUN KARM) — Il-Kalendarju għat-taqsim taż-żmien (T. Z.) — Ktieb ieħor tal-Qassis Dr. Ludoviku Mifsud Tommasi (DUN KARM) Tifsir il-kliem fil-Kotba Mqaddsa bil-Malti (SAJDUN) Bieżla u għaqlija (T. Z.) — Il-lsien Malti u l-Maltin (ALF. M. GALEA) — Il-"Floating Dock" (G. DARMANIN DEMAJO) — Is-snajja Maltin fl-ewwel snin ta' l-Ingliżi f'Malta (ĠUŻÈ GATT) — Il-Kalendarju l-ġdid internazzjonali (GEJTAN GRIXTI) — Il-ħolma ta' Żeżina (T. Z.) — *Biblijografija*

IL-MALTI

QARI LI TOĦROĠ *IL-GĦAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI* IR-RABA' KTIEB TA' L-1930

GĦADNA MEXJIN

Niżżu ħajr 'l Alla ! B'dan il-għadd ir-Rivista tagħna tagħlaq is-sitt sena ta' ħajjitha : għomor sabiħ għal rivista letterarja bil-malti, f'pajjiż ċkejken, fejn l-ebda oħra ta' suritha ma tawwlet qatt aktar minn sena jew tnejn.

Nafu li hawn x'jaqtagħlna qalbna. Il-bruda tal-ġens malti għal din ix-xejra ta' kitba, saħansitra f'dawk li jmisshom jagħirfu jduqu u jtihemu l-ħlewwa u l-benna ta' kelmitna, ma tfarraġniex; u meta tara ħerġin wieħed wara l-ieħor in-numri tar-Rivista, miktubin tajjeb, mimlijin b'tagħrif u bi ġrajja li jmissuna f'nisilna, f'pajjiżna, fi djarna, u ma tasallekx, ħlief fil-bogħod-il-bogħod, kelma ta' ħeġġa, kelma ta' għajnuna, tħossok waħdek, bħal min, fuq triqu, iħares ma' dwaru u ma jilmaħx ħlief xagħri. Iżda min-naħa l-oħra, il-fehma sħiħa, il-qawwa tar-rieda u s-sedqa fil-ħidma tal-ftit li ma naqsuna qatt, li ħadmulna dejjem materjal biex nimlew sabiħ kif jixraq it-tnejn-u-tletin faċċata ta' kull ktieb ta' "Il-Malti", u li jfittxu jdaħħlu oħrajn fil-ħidma fejjieda, dan, iva, iqawwilna qalbna biex ma niqfux, biex nigbru ħilitna u nagħmlu sidirna fit-telgħa, billi nafu li ma jasalx fuq il-quċċata ħlief min ma jħares qatt l-ura imħajjar min-niżla, u ma jwarrabx ħarstu minn fuq l-aħħar xifer tal-għolja.

Hemm xi ħaġa oħra li tqawwilna qalbna: u din il-ħaġa hi li l-bruda tal-kotra daqsxejn daqsxejn qegħda tonqos, u l-hawn u l-hinn tħoss l-ajru jiftel, u xi roqgħa xemx tinżel minn bejn is-sħab imqatta'. Iżjed minn wieħed li ma kienx jemmen fil-malti u ma kien fittex qatt li jagħraf x'isarraf u x'jiswa, imħajjar minn wieħed mill-imseħbin fil-*Għaqda*, ħa f'idejh ir-Rivista tagħna, fliha, fehemha, u l-lum ma jarax is-siegħa li jasallu l-aħħar ktieb ta' "Il-Malti" biex "jitgħaxxaq b'dik il-proża, xi drabi meqjusa u mimlija, xi drabi ħafifa u ġerrejja, li timla' kull għadd tar-Rivista, u jduq il-għasel tal-poeżija li żżejnu, li torqmu, li ssebbħu."

Imbagħad aħna nafu illi l-ġebla li fiha jgħidu li jitfixklu ħafna mill-qarrejja tal-malti hu *l-alfabett* tagħna; iżda nħossu wkoll illi dan l-alfabett, mibni fuq sisien tajba, imqiegħed mill-aħjar nies tas-sengħa mhux biss maltin iżda barranin ukoll, hu l-aħjar, l-isbaħ u l-eħfef li qatt tfassal għal-lsien tagħna: għaldaqshekk nobsru illi maż-żmien, meta tikber l-imħabba safja lejn il-lsien malti, għad jirtabu xi fehmiet, jitbiddlu xi xejriet ħżiena u jirbaħ il-għaqal u s-sewwa.

INDIEMA

Bint il-Ħajr u bint is-sogħba,
xirfet demgħa minn għajnejh;
għalkemm taħraq daqs il-ġamar,
niżlet ħelwa fuq ħaddejh:

għaliex magħha minn fuq qalbu
ħass imur bħal toqol kbir,
ħsiebu ċċara f'bewst is-sliema,
safa' ħieles minn irsir.

17—10—30

Dun Karm.

IL-KALENDARJU
GĦAT-TAQSIM TAŻ-ŻMIEN

Meta l-bniedem beda jinġabar fuq artijiet tajba fejn jista' jrabbi l-bhejjem, jiżra', iħawwel u jaħżen biex ikollu x'jiekol mita l-uċuħ ma jatux aktar, ħaseb biex jara kif jagħraf sewwa mita jitbiddlu l-iżmna li jimxu wieħed wara l-ieħor, sħana, u bard, xita, u nixfa, żahar u xewk, aħdar u xagħtri. Il-Qamar kien l-ewwel li tâ xi ħjel tat-taqsim taż-żmien. Din il-kewkba sabiħa kienet tidher u tgħib bin-newba. Kull sebgħat ijem titbiddel. Mita l-qamar ikun mimli sewwa, f'sebgħat ijjem jonqos u jsir felli u f'sebgħat ijem oħra jisfa' fix-xejn. Jarġa' wara ġimgħa jidher bħal xiefer ta' minġel, isir felli sħiħ u wara ġimgħa oħra jimla donnu dulliegħa biex jarġa' jonqos u jintefa.

Fi tmienja u għoxrin jum il-qamar jagħmel bidla sħiħa. Għall-ewwel, naħseb, li kull tibdila sħiħa tal-qamar kienet tissejjaħ sena; biż-żmien, kien hemm min qassam is-sena f'ħamsa minn dawn ix-xhur u oħrajn qassmuha f'sitta.

Naqraw li xi Patrjarki għaxu mijiet ta' snin; trid tara is-sena tagħhom kemm kienet twila. Matusaleħ, naqraw li għax 969 sena, jekk dan kien igħodd is-snin, bi 28 jum, jiġi li għax 79 sena; Abram għax 175 sena, bis-sena ta' 5 xhur jiġi li għax 72 sena. Ġakobb għax 147, li jġibu 73 sena jekk is-sena kienet magħduda ta' sitt xhur.

Ħafna mill-Patrjarki kienu ragħajja li biex iżidu fil-merħlat tagħhom kienu sabu jgħammru l-bhejjem kull sitt xhur biex ma jintilefx żmien xejn wara li jferrgħu. B'hekk li mrieħel kienu dejjem jiżdiedu mill-aktar fis li jistgħu. It-taqsim tal-iżmna kien aktarx imfassal fuq il-qamar.

Minn għand il-Masrin Mosê tgħallem jimxi fuq it-taqsim tal-iżmna meħud minn fuq il-mixi tax-xemx.

Il-Masr (Eġittu) kien minn dejjem art li kull sena tfur bil-għallejjel. Art watja, in-naħa ta' fuq fejn tiġi tmiss mal-baħar ġewwieni (Mediterran), imsoqqija minn xmara, (Nil) mill-akbar li ġġor ilma u naqal, għal mijiet ta' mili u qabel ma tferraħ fil-baħar tinfirex, titqassam, tinteraħ bħal imrewħa u tixxerred fuq l-art li f'ħin wieħed tissaqqa u tiddemmel u kull ma jinżara fiha jinbet u jikber taħt il-qilla ta' xemx l-aktar safja li katt ma titgħatta u la bi sħab

u anqas b'ħajbur. Nafu li l-Masar kien il-matmura tal-qamħ għall-pajjiżi kollha tad-dawran.

Il-għorrief Masrin li sebbħu u għanew il-Masr b'kull xorta ta' bini u ta' ħwejjeġ mnaqqxa, misbugħa, maħduma bl-akbar deħen u l-akbar reqqa ħasbu mill-ewwel li l-art tagħhom tagħti dak kollu li tista' u għalhekk fittxew li jqassmu is-sena b'reqqa hekk kbira li jkunu jafu mita in-nies għandha tiżra u taħsad u tiġbor biex xejn ma jintilef. Tgħallmu wkoll kif timxi x-xmara, mita għandha tonqos u mita tiġi biex tistagħdar u tgħatti l-egħlieqi.

It-taqsim tal-iżmna il-Masrin ħaduh mill-mixi tax-xemx u m'hux minn dak tal-qamar.

Jekk wieħed igħasses fejn tinżel ix-xemx ma' tul is-sena, jintebaħ illi mat-22 ta' Diċembru ix-xemx tibda tgħib dejjem nitfa iżjed lejn il-lemin, nitfa nitfa, sa ma jasal is-sajf, u mal-21 ta' Ġunju tibda tarġa' tgħib fix-xefaq qajla qajla lejn ix-xellug sa ma jarġa' jasal Diċembru. Mela x-xemx tidher tieqaf fl-inżul tagħha darbtejn fis-sena (*sol-stiziu* bil-Latin) solstizju ta' Diċembru u solstizju ta' Ġunju.

Dan jagħmel li l-iqsar jum jaħbat f'Diċembru u l-itwal f'Ġunju. Fil-21 ta' Marzu il-jum ikun twil daqs il-lejl (*equinoziu* bil-latin) u x-xemx tinżel bejn fejn tgħib fis-sajf u fejn togħdos fix-xitwa.

Mela dat-twaqqif tax-xemx fis-solstizi tas-sajf u tax-xitwa juru it-taqsim tas-sena li il-Masrin irnexxielhom jitgħallmu li biex ix-xemx li titlaq mis-solstizju tas-sajf, tgħaddi għal dak tax-xitwa u tarġa' tiġi għal tagħha, minn mnejn telqet, trid 365 jum u ftit sigħat. Din tal ftit sigħat fuq it-365 jum ġiebet taħwid kbir li għadu sejjer sal-lum, għax kull erbgħa snin dawn il-ftit sigħat jagħmlu jum sħiħ.

Biex iqisu b'reqqa kbira it-tul tas-sena u it-taqsim tal-erbgħat iżmna, il-Masrin waqqfu bini li jitfa dell li kellu jitqies fil-ħin ta' nofs inhar ta' mita ix-xemx jkun f'nofs id-dawra tagħha. Wara ħafna taħbit, il-għorrief tagħhom ħasbu jwaqqfu bini donnu qartas li semmewh *aħram* u l-Griegi li ġew wara semmewh *piramida*.

Mela l-piramidi tal-Masar m'humiex ħlief arloġġi tax-xemx ta' reqqa kbira. Il-qiegħ imrabba ta' l-aħħar piramida fih mat-52 modd u l-erbgħat ixbar jiltaqgħu f'ponta għolja 484 pied minn wiċċ l-art. Kull wiċċ iħares lejn wieħed mill-erbgħat irieħ u għalhekk id-dellijet fl-erbgħat iżmna jistgħu jitqiesu bil-ħeffa u r-reqqa kollha.

L-ewwel tas-sena tal-Masrin kienet tgħodd mita il-lejl ikun daqs in-nhar. Li d-dawra tax-xemx kienet ta' 365 jum, id-dell tal-piramida f'nofs inhar tal-21 ta' Marzu ma kien ikun fiħ xejn, iżda billi għal erba' snin wara xulxin id-dell kienu jsibuh ta' minn pied sa erba' piedi sabu li s-sena kellha 365 jum u sitt sigħat u għalhekk kull erbgħa snin kien irid jiżdied jum sħiħ; li il-lum dik is-sena tissejjaħ *Bi-sestili* bil-Latin u *Leap year* bl-Ingliż.

Il-Masrin kienu sabu wkoll li id-dell tal-piramida l-kbira kien jintilef għal kollox kull 128 sena, mita x-xemx tgħaddi sew sew fuq il-meridjana tal-piramida l-kbira.

B'din ir-reqqa ta' qisien tal-iżmna il-Masrin kienu jiżirgħu fl-aħjar żmien biex jilħqu jkollhom żewġ għalejjel bil-qies, kollox fuq l-arloġġ biex ma jarraw qatt. U hekk il-biedja għaniethom u ġibdet fuqhom il-għejra tal-ġnus ta' ma' dwarhom.

Nafu li l-Assirja kienet dejjem idejha jikluha biex taħbat għal Masr u l-Abissinja min-naħa t'isfel għajnejha qatt ma qalgħathom mill-art fejn jispiċċa n-Nil.

Għalhekk dawk li kellhom il-ħakma tal-Masrin fittxew dejjem iżidu lil nieshom u jżommuhom fil-ġid. Mita ma kienx ikun hemm xogħol fir-raba' kien jinħtieġ li n-nies ma joqogħdux qagħad, għax il-għażż ma fiħx ħajr u jista' iġib il-għawġ. Mela n-nies kellha taħdem jiebes u għal żmien twil biex mita jiġi l-waqt ikun hemm min jilqa' l-għedewwa u jħares il-Masr.

Biex joħolqu x-xogħol għal kullħadd dawk tal-ħakma ħasbu li flok plieri jibnu bini kbir biex in-nies ikollha taħdem qawwi u għal żmien twil. Il-qtigħ tal-ħaġar, it-tkarkir tiegħu, l-inġara, it-tqegħid tal-piramdi u ta' bini ieħor dam sejjer is-snin il-kbar u l-pajjiż ma kellu qatt taħwid bejn niesu.

Ix-xogħol tal-piramdi ħaġa tal-għageb, ħaġar kbir, maqtugħ, mirgħuk, mieles bħaż-żġieġ, għal eluf tal-eluf ta' idejn kienu jinħtieġu u mijtet ta' snin. Tispiċċa waħda taqbad tinbena oħra b'akbar reqqa u b'għerf u għaqal miżjud. Il-bini l-qadim kienu jħalluh biex xi Fargħun jew xi wieħed mill-kbarat jindifen fiħ, deni ma kienx isir u min kien igħix biex juri ruħu kien iħossu jitfarraġ jaħseb li jiġi midfun taħt biċċa xogħol bħal dik.

Imbierka l-Masrin, li kienu jaħsbu kbir; waqt li l-art tagħhom imfawra bil-ġid, nieshom mimlja bix-xogħol u il-kbarat tagħhom meħdija bil-ġmiel ta' qabarhom. Għorrief il-Masrin ta' dari.

T. Z.

KTIEB IEĦOR TAL-QASSIS
Dr. LUDOVIKU MIFSUD TOMMASI

Isem maħżuż b'ittri sbieħ fl-istorja tal-Letteratura Maltija hu, bla tmerija, dak tal-qassis Dr. Dun Dovik Mifsud Tommasi; mhux għaliex bħala poëta jingħażel mill-oħrajn għal xi dehriet ta' kobor u ta' ġmiel barranin, jew għaliex fis-sura tal-kitba fetaħ xi triq ġdida, inkella għaliex fil-kliem li ħaddem u fil-versi li niseġ kien dejjem bla nuqqas ta' xejn jew bla nikta; le, imma għaliex hu kien wieħed mill-ewlenin li ħadmu din il-għamla ta' kitba, jigifieri l-poeżija, jew "tqabbil" kif isejħilha hu: u kiteb hekk bir-rfus fuq ħwejjeġ imqaddsa, illi l-lum ma hawnx ktieb ta' devozzjoni li ma fihx xi kurunelli minn tiegħu, u ma tismax xbejba mrobbija tajjeb li tmur il-knisja biex titlob u ma ttennix xi għanja devota jew xi tifħir lil Alla, minn dawk li hu kiteb f'dik is-sura.

Kull min ħabb u tgħallem xi daqsxejn l-istorja tal-kitba maltija, naħseb li qara l-"Innijiet Imqaddsa" ta' dan il-poëta nisrani, u qara wkoll jew sama xi kurunelli li jingħadu fil-għewwiedi kollha ma' tulek ja sena.

Jiena qatt ma ninsa kemm kienu daħluli f'qalbi, meta kont għadni tfajjel fl-iskola tal-Gvern, il-versi li bihom dan il-qassis għaref u tajjeb qaleb fil-Malti il-"Vexilla Regis"; u l-ewwel strofa għadha sal-lum tiġini fuq ilsieni, u ntenniha b'leħen imsamma', kull darba li niltaqa' ma' dak l-innu bil-latin:

"L-istandard tas-Sultan ħiereġ,
Bħala xemx jiddi s-salib,
Li mewt fuqu l-Ħajja ħadet,
Biex mill-mewt il-ħajja ġġib.

*

Ma ilux wisq ġiet f'idejja xhieda oħra li żżid, torqom u tkabbar l-isem ta' dan il-kittieb u poëta malti; u naħseb illi dawk kollha li jħobbu l-Isien ta' pajjiżna u dak li nkiteb bih fiż-żmien l-imgħoddi, jifirħu bl-aħbar ta' ktieb ieħor ta' dan il-qassis; ktieb illi, naħseb, kien imħejji għall-ħruġ, iżda li għal xi imma jew oħra baqa' bla ma ħareġ qatt.

Dan il-ktieb, f'dik is-sura li nħażż mn'idejn l-awtur, b'xi tibdil ta' versi jew ta' kliem li hu deherlu għandu jagħmel, (ħaġa li turi li kien jieħu wkoll ħsieb tas-sengħa) ġiè f'idejja mit-tjieba tas-Sur Ġużê Gatt, raġel għaqli li ħaffer bil-bosta fl-istorja moħbija ta' żmien il-Kavaljeri, u li għandu naska ta' nemes għal xi ktieb qadim fuq il-ġrajja ta' Malta.

Is-sura tal-ktieb għadha tajba biż-żejjed, u, għalkemm il-kitba ftit u xejn irqiqa, tista' b'nitfa tas-sabar tinqara kollha kemm hi: u, jidhirli, ikun għajb jekk xi ħadd ma jindaħalx biex jikseb dan il-manuskritt u jistampah.

Fil-qoxra ta' barra hemm miktub hekk: "Il-Can.Cap. Don Lodovico Mifsud Tommasi, 1879." Dan hu ħżuż ta' xi ħadd warrani, għaliex il-kitba ma taqbel xejn ma' tiegħu: u billi Don Dovik miet fit-22 ta' Ottubru tal-1879, għandu mn'ejn dawk il-ħżuż inkitbu bħala tifkira tal-mewt tiegħu.

F'wiċċ il-ktieb jinqara:

Il-Għana
tan-nisrani
miġbur f'dan il-Ktieb
tat-talb 'l Alla
ħedma
tas-Sac. Dr. Ludovicu Mifsud Tommasi.

u fil-faċċata ta' wara hemm il-ħatra tiegħu hekk:

Lil Ġesù
inkoronat bix-xewk
Alla u Bniedem
Sultan tas-Sema u l-art
u Sultan tad-duluri eċċ.

Bħala daħla, il-ktieb fih "Twissija" fejn l-awtur ifisser illi hu deherlu li għandu jikteb dak il-għana, jew devozzjonijiet f'sura ta' poeżija, għaliex kien jaf li dawn kien ilhom bil-bosta mixtieqa, u għaliex kien jaf ukoll illi, miktubin hekk, dawk id-devozzjonijiet jistgħu jingħoġbu iżjed u jinżammu aktar malajr fil-moħħ: u b'hekk, dawk li ma jafux ħlief bil-malti, isibu fihom għamla iżjed ħafifa biex jatu tifħir lil Alla, u jaqilgħu minn għandu l-ħniena u l-maħfra.

Minn din it-twissija kif ukoll mill-ħatra tal-ktieb jidher illi Dun Dovik kien, l-ewwel, qassis tajjeb u tar-ruħ, imbagħad, poëta.

Il-ktieb jiftaħ b'"Talba għal filgħodu," miktuba versi tat-tmienja, b'taqbil imbewwes, hekk:

Ja Mulejja ħoll'li lsieni,
  Biex infaħħrek sa minn kmieni;
Il-għajnuna lili newwel,
  U ma' qalbi rtabat l-ewwel.

Fih imbagħad talb ieħor, tifsir ta' salmi, għana għal waqt il-quddiesa, thejjija għall-qrar, thejjija għat-tqarbin, talbiet mill-missal għal-qabel it-tqarbin, ħajr għal wara, ir-rużarju ta' Sidtna Marija SS.—il-misteri kollha bil-litanija,—triq-is-salib (Via sagra), u faraġ lill-erwieħ tal-purgatorju għall-ġranet kollha tal-ġimgħa, li bih dan il-ktieb jagħlaq.

*

Il-versi li Mifsud Tommasi sawwar f'dan il-ktieb mhumiex ta' kejl wieħed. Il-biċċa l-kbira huma versi tat-tmienja bħal ma huma dawn li ġejjin, meħudin mid-"Daħla" għat-Thejjija għall-Qrar":

Dineb David u dnibt jiena,
  Maħfra lilu, Sinjur, tajt,
  Għax quddiemek sogħba kbira
  Dik is-siegħa f'qalbu rajt.

Maħfra bħalu nixtieq naqla,
  Għalhekk Int għallimni liema
  Ġewwa qalbi, l-hi muġugħa,
  Għandu jkolli kbira ndiema.

Iżda għandu versi tal-ħamsa mtennija, bħal ma huma dawn li ġejjin, meħuda mit-talba tal-isqof S. Ambroġ "Summe Sacerdos":

. . . .
Għall-kbira ħniena tiegħek, Mulejja,
  Agħmel li minni din it-tqarbina
  Issir bl-indafa li tiġbdek lejja;
  Minn kull moqżieża xewqa ħażina,
  Mill-ħsieb-il-fieraħ, mill-ħsieb tal-ħtija
  Eħlisli l-qalbi kollha kemm hija.

Anqas jonqsu versi tal-ħamsa weħidhom. Għal waqt it-tqarbin tas-sacerdot, wara l-kelmiet "Corpus Domini nostri J. C. ecc. għandu dawn il-versi :

Ġismek, Ġesù,
U d-demm minn tiegħek
Jiġborni l-Ġenna
Għal dejjem miegħek.

Saħansitra jinsabu xi versi tal-ħdax. It-talba "Sumptio Corporis tui etc." hekk iroddha bil-malti:

Oh Gesù tiegħi, deh din it-tqarbina
Li sejjer nagħmel jien, ma tistħoqqlix;
Li tisfa deni u ħsara minn ta' ruħi,
B'qalbi kollha nitolbok, la tħallix.

Agħmel iżda għall-ħniena kbira tiegħek,
Tal-ġisem u tar-ruħ b'saħħa twetini,
U biex il-Ġenna fejnek nista' nasal,
Tkun it-tidwija li l-fejqan tatini.

*

L-hawn u l-hinn il-ħsieb ta' dan il-kittieb jaħbat jogħla xi ftit, u inti tara bħala dawl ta' poeżija ileħħ minn qalb dik il-proża mqabbla; dawl li jurik illi x-xejra għal din is-sura ta' kitba ma kinetx tonqsu, u li hu ma ħallilniex poeżija isbaħ u aħjar, għaliex il-ħsieb tiegħu kien li jgħin lill-fqajrin fit-tjieba u mhux li jsaħħarhom bil-ġmiel fieragħ tal-kliem u bil-poeżija.

Biex nati xi ħjiel ċkejken ta' dan il-ktieb sejjer inġib xi qatgħet żgħar, meħudin minn hawn u minn hinn.

1. Talba inti u dieħel il-knisja:

"Din li fiha jiena dieħel
Id-Dar tiegħek, ja Mulejja;
Hawn nitolbok li tqaddisni,
U bil-ħniena tħares lejja.

Kull ħsieb fieragħ minni biegħed
Sabiex nidha kolni bik,
U kif ħajtek tajt għalija,
Ruħi u ġismi jien natik.

2. Wara l-quddiesa:

Ja Mulejja, niżżik ħajr,
Għala l-ħniena kbira tiegħek;
Agħder Inti l-bruda tiegħi,
U fejn s'issa nqast jien miegħek.

Deh! minn ħaqq din il-quddiesa,
Minn kull deni l-lum ħarisni;
Biex ingħożż il-ġid li rbaħt,
O Mulejja, deh qaddisni.

3. Mis-salm 83, "Quam Dilecta tabernacula tua" etc.

Fuq il-ġwienaħ minn tal-ħsieb
Jien għolejt minn din il-art,
U għal fejn l-għamara t'Alla
Din il-qalb tiegħi tajjart:

Alla sidi, bdejt ingħid,
Qalbi mgħaxxqa bil-ġmiel kbir
Minn tal-Ġenna, għamara tiegħek,
Biss għal fejnek trid ittir.

4. Mis-salm 84, "Benedixisti..."

Lill-Missier, bidu ta' kollox,
U li bidu ma għandux,
U lill-Iben, li hu iben
U fiż-żmien iċken ma hux;

Lill-Imħabba ta' bejniethom,
Li hu r-Ruħ minn tal-qdusija,
'L Alla wieħed, tliet persuni,
Natu dejjem kull foħrija. *

Dun Karm.

* Biex inħaf'fu l-qari lill-imsieħbin tagħna, il-qatgħet tal-poeżija meħudin mill-ktieb ta' Mifsud Tommasi, ġibnihom miktubin bl-alfabett u bl-ortografija tal-*Għaqda.*

TIFSIR IL-KLIEM

FIL-KOTBA MQADDSA BIL-MALTI

Wegħidt ftit ilu (ara KTIEB L-EŻODU, faċċ. v) li niġbor fi ktieb żgħir il-kliem kollu ta' tifsir wegħri li jinsab fil-Kotba Mqaddsa maqlubin bil-Malti minni. U żammejt kelmti, għax qbadt minnufih ix-xogħol f'idejja u naħseb li ma jdumx ma jkun mitmum. Hawn sa nati daqsxejn ta' ħjiel ta' dax-xogħol Fih ikun miġbur biss il-kliem tqil li jinsab fil-ħames kotba ta' Mosê. Għall-kotba l-oħra li jiġu wara, jekk jeħtieġ, issir ġabra oħra ta' kliem fi ktieb ieħor. Bħalma wieħed jara, kull kelma għandha wrajha t-tifsir li għandha fil-Kotba Mqaddsa, u mhux it-tifsir kollu li għandha jew jista' jkollha barra minn dawn il-Kotba. Fil-għażla tal-kliem żammejt kemm stajt it-triq tan-nofs, jigifieri, għażilt biss dak il-kliem li naħseb li hu ta' tfixkil lill-kotra tal-qarrejja. Jekk fl-aħħar inbagħad inkun wasalt biex nogħġob lil kullħadd, ma nafx, għalhekk sa nati hawnekk ħjiel żgħir ta' dan ix-xogħol biex kullħadd jista' jurini fehimtu sewwa fuq il-għażla tal-kliem, sewwa fuq it-taqsim tax-xogħol. [Taqsir ta' kliem: Ġen.=Ktieb il-Ġenesi; Eż.=Ktieb l-Eżodu; Lev.=Ktieb il-Levitku.]

ATAR, *sinjal li tħalli warajha ħaġa fil-mixi tagħha jew meta ma tibqâx fejn tkun. Fuq ataru,* Ġen. 13,3 *fuq il-passi tiegħu,* jigifieri *minn dik it-triq li kien għadda minnha qabel; atar il-kiwja,* Lev. 13,28 *is-sinjal li tħalli kiwja fuq il-ġisem;* ara wkoll Ġen. 30,30; 33,14; Lev. 13,23.

DEBAĦ, *qatel bhima jew tajra f'ġieh Alla; għamel sagrifiċċju lil Alla,* għax dari, fi żmien il-Ligi l-Qadima, is-sagrifiċċi kienu jsiru bil-qtil tal-bhejjem. Il-bniedem jew ħaqqu l-mewt talli dineb, jew, bħala qima lejn Alla, irid jatih l-egħżeż ħaġa li għandu, li hi ħajjtu. Iżda l-ħniena ta' Alla ma tridx li l-bniedem imut għal dnubietu, u l-bniedem ma għandu ebda jedd li jneħħi ħajjtu, anqas biex jati qima lil Alla. Għalhekk il-bniedem, flok il-ħajja tiegħu, kien jati lil Alla l-ħajja ta' bhima; kien joqtol bhima la darba ma kienx jista' joqtol lilu n-nifsu. F'Lev. 17,11 igħid Alla: *talli d-demm hu bir-ruħ, iġib il-maħfra,* jigi-

fieri: id-demm tal-bhejjem iġib il-maħfra għaliex hu l-ħajja tal-ġisem tal-bhima. DEBĦA hi *l-vittma tas-sagrifiċċju; il-bhima jew it-tajra maqtula f'ġieħ Alla.* Wara li tinqatel il-bhima, biċċa tinħaraq f'ġieħ Alla, biċċa jeħodha l-qassis għalih u għal niesu, u biċċa jeħodha min ikun ġieba għas-sagrifiċċju. Iżda xi drabi l-vittma tinħaraq kollha kemm hi, u jisimha *debħet il-ħruq*, Eż.20,24; Lev. 6,2; jew *debħa maħruqa*, Eż.18,12. (Sagrifiċċju bħal dan,li fih il-vittma tinħaraq kollha, igħidulu f'ilsna oħra *olokawstu*). Jekk is-sagrifiċċju jsir minn wieħed, li mhux miksur ma' Alla bid-dnub, jissejjaħ *debħet is-sliem* (debħa tas-sliem); jekk isir għall-maħfra ta' xi dnub, jissejjaħ *debħet il-ħtija;* jissejjaħ *debħet ir-radd* jekk il-ħâti, barra mid-dnub, ikollu jrodd lil għajru jew lil Alla. MIDBAĦ *fejn isir id-dbiħ; artâl.*

ĠEBEL, *għolja, muntanja. Aħrab lejn il-ġebel,* Ġen. 19,17 *aħrab lejn il-muntanja.* Dak li aħna ngħidulu*ġebel, ġebla* jitfisser bil-kelma *ħaġar, ħaġra.*

ĦIEB, iħib, *tâ bħala rigal; għamel ufferta ta' xi ħaġa lil Alla jew lill-bniedem.* Minn dal-verb ġejja l-kelma *mhiba* li tfisser *dak li wieħed jati; rigâl*, Ġen. 24,53; 25,6. Bosta drabi *mhiba* tfisser *dak li wieħed joffri bħala qima lil Alla,* Lev. 2,1 u sikwit

GĦARIB, għorba, *wieħed li jkun igħammar f'art mhix tiegħu,* Ġen. 12,10; 15,13; 19,9; *wieħed barrani li jkun igħammar mal-lhud bla ma jkun magħdud magħhom,* Eż. 12,19; 20,10; Lev. 16,29.

Minn dawn l-erba' kelmiet jista' wieħed jifhem kif bi-ħsiebni nsawwar dan in-nitfa ta' ktieb li jkun bħal *Dizjunarju* tal-kliem tqil li jinsab fil-ħames kotba ta' Mosê. Ma nafx meta jkun jista' joħroġ, iżda għall-bidu tas-sajf ikunu laħqu ħarġu ż-żewġ kotba ta' Mosê li għad baqa', u magħhom, jekk mhux qabel, naħseb li joħroġ id-*Dizjunarju.*

Sajdun.

BIEŻLA U GĦAQLIJA

Is-sur Nin baqa' waħdu wara li rafa' mix-xogħol. Imdaħħal fiż-żmien, ried xi ħadd li jdur bih, iżommlu d-dar nadifa, isajjarlu xi ħaġa, bla ma jaqa' taħt idejn min jisolħu jew min irabbi jedd fuqu bħal ma jagħmlu l-barranin mita jidħlu man-nies, l-aktar ma' raġel waħdu. Mur sibha tifla sewwa bil-għaqal, moħħha biss fid-dar, li tista' titilqilha kollox f'idejha li m'hix imtajra għal barra, ta' fommha sieket, nadifa, tal-ġabra, tar-ruħ, hekk kieku ried waħda s-sur Nin, iżda mur iksibha xbejba bħal din; fula f'qargħa, il-lum ħaġa li mhux għalkemm tiltaqa' magħha, jekk iddur Malta bi ħġara. Wara li talla' u niżżel dal-ħsieb f'moħħu fetaħ qalbu mal-kappillan tar-raħal u talbu jsiblu tfajla li tgħodd għalih biex tieħu ħsiebu, hu kellu jħallasha tajjeb u wara mewtu jħallilha kemxa żgħira flus u kull ma kellu mill-għatba l-ġewwa.

Il-kappillan ma riedx għall-ewwel jindaħal għax ma xtaqx jarfa' ħaġa bħal din fuq dahru, imma bejn li kien jaf is-sur Nin b'raġel tar-ruħ u ta' kelmtu, u bejn ix-xewqa li jista' jagħmel nitfa gid fir-raħal, qallu li jaħsibha u jfittex jaqdih mill-aħjar li jista.'

—"Sur Nin," qallu l-kappillan xi ġimagħtejn wara, "jaħraqdin għax indħalt fil-għażla tal-qaddejja li trid, nistħi ngħid li għaddewli minn moħħi ix-xebbiet kollha tar-raħal u għadni ma sibtx waħda sew kif tridha int. Għax waħda tajba u bint it-tajjeb imma rieqda u bla ħeġġa, oħra sbejħa u rżina imma tħobb tiżżejjen wisq, oħra tajjba daqs il-ħobż imma ma tmiddx idejha fl-ilma mbierek, oħra moħħha fuq il-werqa, oħra tħobb tiġġerra donnha sabi, waħda mċajpra u oħra lsiena ta' tellerita, u waħda kif tridha int ma nafx."

—"Lè sur kappillan," qal is-sur Nin, "int fejn mort b'rasek ? Jien ma ridtx xi ġawhra, ridt tfajla li taqdini u għaqlija, u bint in-nies sewwa."

--"U iva sa hawn naslu, għandi tlieta f'moħħi, tfal ta' darhom u tat-tajjeb inġibhomlok u għażel waħda minnhom int. Sa hawn nasal. Jaqbel hekk" ?

—"Jaqbel ingħid, ma nafx kif naqbad inħallsek ta' dan kollu, nibqagħlek obligat għal għomri. Jiena nkun id-dar nhar il-Ħadd fil-għodu u għal kemm nagħtihom daqqa ta' għajn, għax, noqgħod fuqek għall-imġieba tagħhom, naħseb li naħtar l-aħjar waħda minnhom f'kemm ili ngħidlek. Ibgħatli karta ma' kull waħda u kliem xejn."

Is-sur Nin nhar il-Ħadd, wara l-kantata, intasab bilqegħda fil-kamra ta' quddiem it-taraġ jistenna lix-xebbiet li kellu jibgħatlu l-kappillan u minn fejn qagħad kien jara lil kull minn jidħol mill-bieb sas-setaħ. Fit-taraġ midd xkupa tal-lanzit u ħalla l-bieb imbexxaq.

Waslet l-ewwel waħda u ħabbtet qajla qajla.

– "Għaddi, ibqa' tielgħa."

Daħlet. Hija u tielgħa lemħet l-ixkupa u kemmxet xuftejha, ġibdet il-ġewwa kemm kemm id-dublett biex ma tmiss mal-lanżit u għaddiet la ġenbha. Qalet bejna u bejn ruħha: "Din x'għar-u-kasa hi xkupa fit-taraġ, mara bħali kellu bżonn is-sur Nin, mela ħwejjeġ bħal dawn joqogħdu fin-nofs ? " Daħlet fil-kamra ta' qoddiem is-setaħ, sellmet lis-sur Nin u qaltlu "Is-sur kappillan bagħatlek dil-karta.

—"Grazzi, selli għalih."

Hija u nieżla, biex ma tmissx mal-lanzit, għaddiet minnaħa tat-tarf l-ieħor tal-mikinsa.

Wara ftit ġiet it-tieni, tektket il-bieb u daħlet.

—"Għaddi ibqa' tielgħa."

Tat malajr daqqa ta' għajn lill inkwatri tat-taraġ, lejn il-qsari ta' fuq is-setaħ imma ma ratx l-ixkupa, tfixklet fiha u kienet għodda marret għal wiċċha "Dawn x'nies huma" ? huwa l-ixkupi hekk jintelku ? qalet fiha n-nfisha u baqgħet sejra il-fuq.

—"Sur Nin, Dun Anton bagħatlek din", u tatu l-karta.

—Selli għalih binti.

Hija u nieżla ħarset biċ-ċiera lejn l-imselħa u ħarġet.

—Ħabbat il-bieb u daħlet it-tielet waħda.

Malli ħabtet tielgħa lemħet l-ixkupa mitruħa f'nofs it-taraġ. Refgħetha u waqqfitha mall-ħajt "Din jista' jitfixkel xi ħadd fiha", qalet, inneħħuha min-nofs". U telgħet.

Is-sur Nin ħadilha il-karta minn idha u qallha: Binti selli għal Dun Anton u għidlu: Kollox sewwa, imbagħad inkellmu.

Fil-għaxija, wara l-għasar, fittxu u qallu: Għażilt lil l-aktar waħda għaqlija u bieżla li bgħattli, għid lil ommha li ġġibha għandi għada fil-għodu biex niftehmu. Baqa' sejjer miegħu id-dar, ħadu qatra u daħħnu sigarru u s-sur Nin fisser il-għażla x'kienet.

Daħak Dun Anton għax sab li ħabibu kien aktar sargu minnu u sa kemm dâm ir-raħal qatt ma sama' lis-sur Nin igħemgem mill-għażla li kien għamel.

T. Z.

IL-LSIEN MALTI U L-MALTIN

Int sabiħa, Malta tagħna!
mhux għax malti nfaħħrek jien,
issemmik id-dinja kollha,
magħruf ġmielek kullimkien!

Hekk tibda l-għanja ta' Dr. G. A. Vassallo lil din l-art iż-żgħira tagħna: ifaħħarha għall-ikħal tas-sema tagħha, għax-xemx li ssaħħanha fis-sjuf bla ma xxawwatha u ma tibqax ma tittawlilha ta' kull jum imqar fil-qierañ tax-xtiewi, għal benna tal-għelejjel li trodd il-biedja, għall-insiġ ta' idejn uliedha mill-eqdem żmenijiet, għal fwiħa tal-ward u t-tjeba tal-għasel tagħha.

Ħaġa waħda ma semmiex fuqha, għad li qalilha *mbierka,* għaliex fi żmienu ma laħqux daħlu xi fehmiet li ma kellha xejn xi tridhom billi m'humiex ta' wetqa lil uliedha l-maltin fit-twemmin imqaddes tagħhom!

Art ta' medda żgħira l-gżejjer tagħna: art żgħira Alla jahielna, u magħha tana l-lsien għaliha mill-eqdem żmenijiet, biex nibqgħu dejjem inżommu ruħna mwarrbin mill-fehmiet ta' ġnus oħra li għamlu għaliha din Malta tagħna daqskemm sabiħa tgħodd għaliehom ħa' jlaħħqu max-xtajtiet l-oħra l-kbar tad-dinja fil-bejgħ u x-xiri u l-ħafna tħawtil iħor tagħhom; u għadhom sa żmien'na lkoll imxenqin għaliha.

Min kienu l-ewwel nies li għammru fiha?... Qallibt f'ħafna kotba sa qabel ma qbadt nikteb dawn l-erba' kelmiet: *Frammento Critico* ta' Dr. A. A. Caruana, *Malta Cananea* ta' Annibale Preca, *Il-Malti u l-Ilsna Semin* ta' Dr. Dun P. P. Saydon, *Sull'Origine della Lingua Maltese* ta' A. E. Caruana.... Qanagħnin, actarx, sa fejn stajt naqbad, ta' meta wlied Noê kotru u reġgħu għammru l-art wara l-Għarqa tad-dinja, u mbagħad tqassmu u nfirdu kif jissemma' fi Ktieb il-Ġênesi (X, 5) u xterdu u marru jgħammru artijiet oħra. Jekk kienu ġens ieħor li waslu hawn qbilhom jew le ma nafx; jekk ta' lsien semin qaribu jew le, ddakkru minnhom u mil-lsien tagħhom u l-qima tagħhom, tgħallmu x-xogħlijiet u s-snajja tagħhom, u għal mijiet ta' snin qagħdu għall-

ħakma tagħhom, billi l-ħuta l-kbira tibla' ż-żgħira; u baqgħet sejjra hekk għal sittax-il-mitt sena, sa daħlu n-nies ta' Ruma 216-il-sena qabel il-miġja ta' Kristu.

Iżda, meta San Pawl ra l-għarqa tiegħu u ta' sħabu fuq ir-rdumijiet tal-Mistra għal ħabta tal-ħarifa tas-sena 60 ta' wara l-miġja ta' Kristu, (1) sabhom lill-Maltin jitkellmu lsien barrani minn tar-Rumani. U mbagħad x'ħin rahom lill-Maltin iduru bih u bi sħabu u jqabbdu l-ħġejjeġ biex isaħħnuhom, faħħarhom mad-dinja kollha għall-ħniena tagħhom. U l-Maltin baqgħu dejjem iżommu mal-lsien tagħhom, bħalma żammew sħiħ mat-twemmin nisrani li għallimna San Pawl meta f'din l-art *imbierka* nissel żarġun minn ta' Ġebel Sijon, imsoqqi b'Demm Kristu, li ħabbar Danjel fuq l-erba' mitt sena qabel meta fisser lis-sultan Nabukodonosor il-ħolma li kellu mal-lejl (II. 35). U mbagħad, żmien bi żmien, daħlu fuqna l-Griegi, il-Misilmin, il-Konti Ruġġieru l-Aragoniżi sa Karlu l-V, li telaqna f'idejn l-Ordni l-25 ta' Marzu 1530, sa ġew fuqna l-Franċiżi, u rġajna fl-aħħar ħadna rajna f'idejna il-5 ta' Settembru 1800, u bqajna sa għażilna l-Ingliterra biex insiru ħaġa waħda magħha u għamilnih minn idejna t-30 ta' Mejju 1814 fil-ftehima ta' Pariġi. Imma, il-lsien malti, għall-ħniena ta' Alla, kien sombor għalina biex żammejna dejjem b'fehma waħda Insara u Maltin, bħalma wrew ruħhom misserijietna meta flimkien mal-Kavalieri rebħu u farrku is-setgħa tal-Misilmin it-8 ta' Settembru 1565 u b'hekk ukoll ħelsu l-Ewropa kollha min-Nofs-Qamar, l-aqwa għadu tagħha. U Alla ried jinqeda biha din id-daqxejn ta' art imbierka tagħna biex jissebbaħ l-Isem imqaddes tiegħu !

Alf. M. Galea

(1) Araw li kiteb Dun P. P. Saydon (fil-MALTI it-tielet sena, faċċ. 13) fuq "Jum il-Miġja ta' San Pawl f'Malta".

IL-"FLOATING DOCK"

Ftit huma, fiż-żmien tagħna, li ma jafux x'inhu Floating Dock, jew b l-Isien tagħna "Baċin Igħum," għaliex iżomm f'wiċċ il-baħar, bħal dak li naraw, irmiġġat fil-Port il-Kbir taħt Kortin (il-lum Kordin). Dan il-Baċin mela jiswa biex fuqu jtellgħu fregati kbar, biex inaddfulhom u jiżbgħulhom iċ-ċan u jagħmlulhom xi tiswijiet.

Milux wisq, meta kienu jridu jagħmlu dan ix-xogħol, il-fregati u l-bastimenti kienu jiġu mdaħħlin f'xi Baċin maqtugħ fil-blat bħal ma għad fadal u għadhom jsiru; biss il-Floating Dock tista' tieħdu minn banda għall-oħra.

Dak il-Baċin li naraw fil-Port tagħna hu xogħol ġermaniż u ġie f'idejn l-Ingliżi bis-saħħa tat-Trattat ta' Versailles, wara l-aħħar gwerra li saret.

Bosta jaħsbu li din l-invenzjoni dehret fiż-żmien tagħna, iżda m'hux hekk, għax il-Baċin-Igħum kienu jafu bih malmitejn sena ilu. Ma kienx sewwa sewwa bħal dak li naraw il-lum, imma kien jaħdem fuq l-istess prinċipju, jiġifieri jiġi mgħaddas fil-baħar per mezz li jidħol l-ilma fil-vojt imħolli apposta u jitla' fil-wiċċ meta l-ilma jiġi mneħħi, il-lum bil-pompi ta' l-isteam u dari bil-pompi ta' l-idejn.

Fl-1750 fil-Port ta' Amsterdam kien hemm Floating Dock ta' l-injam, biex itellgħu f'wiċċ il-baħar xwieni u bastimenti, igħadduhom minn fuq blat fil-baħar taħt ftit xbar ilma, jew iresskuhom fix-xott biex isewwuhom jew inaddfulhom iċ-ċan. Nistgħu ngħidu mela li dan id-dock kien l-ewwel baċin igħum li nafu bih. Kienu isejħulu l-"ġemel"; xi kittieba jgħidu li semmewh hekk għas-saħħa li kellu biex iżomm il-bastiment f'wiċċ l-ilma; jien ngħid li laqqmuh ġemel għat-tkankil tiegħu, il-għaliex il-ġemel jinżel għarkobtejh fuq ir-ramel biex igħabbuh imbagħad iqum bit-tagħbija u hekk il-baċin, l-ewwel jiġi mgħaddas fil-baħar imbagħad jitla' mgħobbi b'xi bastiment fuqu.

Il-bidu, iżda, tal-baċin igħum insibuh fl-1688 meta ċertu mgħallem minn Amsterdam jismu Meeurres Meindertsz Baker, ħoloq żewġ kxaxen ta' l-injam li kellhom sura ta' bastiment u bihom kienu jerfgħu bastimenti żgħar imsejjħin nofs xini (Demigalère).

Dawn il-kxaxen kienu jiġu mimlija bl-ilma, imgħaddsin fil-baħar u mdaħħlin u marbutin taħt iċ-ċan tal-bastiment, imbagħad jiġu mbattla mill-ilma bil-pompi u jitilgħu fil-wiċċ bil-bastiment b'kollox. Wara żmien dawn il-kxaxen bdew isiru għamla ta' ħitan dritti min-naħa ta' barra u min-naħa ta' ġewwa b'sura mqawsa bħal ma naraw fl-istampa li hawnekk ġibna.

Ġewwa, kienu moħfija u mqassmin f'kumpartimenti b'mod li kienu jistgħu jimlewhom u jisvojtawhom wieħed wieħed minn ġewwa tubi jew kanali, li jistgħu jintgħalku b'ċerti tappijiet imsejħin tampuni, kif jidher fl-istampa mmarkat numru 4.

Fuq, fil-wiċċ ta' kull kaxxun kien fihom pompi jixbħu lill-dawk li kienu jużaw fuq il-bastimenti tal-qlugħ, taż-żmien l-imgħoddi (numru 3). B'dawn il-pompi il-kumpartimenti kienu jiġu żvojtati mill-ilma b'mod li ż-żewġ ħitan jibqgħu miżmumin fl-istess għoli, u bi ktajjen u ħbula mgħoddija minn ġewwa tokob imħaffra għal tapposta, dawn iż-żewġ kxaxen kienu jiġu mgħakkdin (numru 6 u 7) għalhekk meta l-bastiment kien jiġi maqtuh mill-ilma u jistriħ fuq il-ktajjen, u l-ħbula u l-kxaxen irossu fuqu, u hekk ġemel u l-bastiment jiġu rmunkati min dgħajjes jew barkazzi, bħalli kieku ħaġa waħda. Fuq il-wiċċ ta' quddiem ta'kull wieħed minn dawn il-kxaxen kien fih maħżuża skala tal-qisien sabiex fuqha l-imgħallmin kienu jistgħu jkunu jafu kemm għandhom igħaddsuh skond il-pixka tal-bastiment.

Il-kittieb Giustiniani fil-ġrajja ta' Venezja, minnu miktuba, igħid li l-ewwel invenzjoni tal-ġemel sabha Bartolomeo del Campo, kostruttur ta' l-opri tal-baħar fit-tarzna ta' Venezja, meta l-karrakka ta' dik ir-Repubblika arrat min fuq ir-rmiġ tagħha, waqt taqlıba tat-temp, baqgħet sejra mar-riħ u tgħadset fil-ħama. Del Campo ħoloq bħal żewġ kxaxen kbar, twal 50 kubtu u wiesgħa 15 biex bihom jaqtagħha mill-ħama. Kull kubtu Ruman kien jiswa 17.74 pulzier tal-lum.

Dan il-kittieb ma jgħidx kif kien jaħdem l-apparat ta' Del Campo, biss igħidilna li l-karrakka ma salvawhiex.

Patri Faurnier f'biċċa xogħol li kiteb fl-1663, jismu "Hidrografia" isemmi wkoll li fil-kas li ssir xi ħsara fl-opri tal-baħar kienet tista' tingħata għajnuna per mezz ta' erbgħa kxaxen ta' l-injam. Dawn kienu jiġu marbuta wieħed f'kull ġenb, wieħed fil-poppa u l-ieħor fil-pruwa, wara li jkunu mgħaddsa per mezz

ta' ankri u ktajjen ġo fihom. Meta jneħħilhom dan it-tokol kienu jtellgħu l-opra fil-wiċċ. Fl-1813 ir-Russi kellhom ukoll il-ġemel biex bih igħaddu x-xwieni u l-iġfien li jvaraw mit-tarzna tal-Belt ta' Canstadt minn fuq l-iskoll ta' Neva li kien taħt ftit xbar ilma.

Ġejna nafu minn ġurnal ingliż jismu "The Mariner's Review" maħruġ fix-xahar ta' Ottubru ta' 1925, li fl-1745 il-Kunsill tal-Baħar għarraf lill-Ammiraljat Ingliż, fuq ċerta invenzjoni ta' Dock igħum, li għalihom kienet l-ewwel darba li semgħu biha, magħmula minn ċertu kaptan Morke, li resak quddiem dan il-Kunsill u ġieb mudell ta' Baċin, li biex isir, skond ma kienu jifhmu huma, kienu iridu £10,000. Huma ħasbu li din il-biċċa xogħol ma setgħetx issir hekk qawwija biex iżżomm is-saħħa tal-baħar minn barra u minn ġewwa t-toqol tal-bastiment, għalhekk ma sar xejn; biss minn dan li għedna naraw li hu tassew kif igħid il-proverbju latin li ma hawn xejn ġdid taħt il-kappa tax-xemx.

G. Darmanin Demajo.

IS-SENA T-TAJBA LILL-QARREJJA TAL-"MALTI" 1931

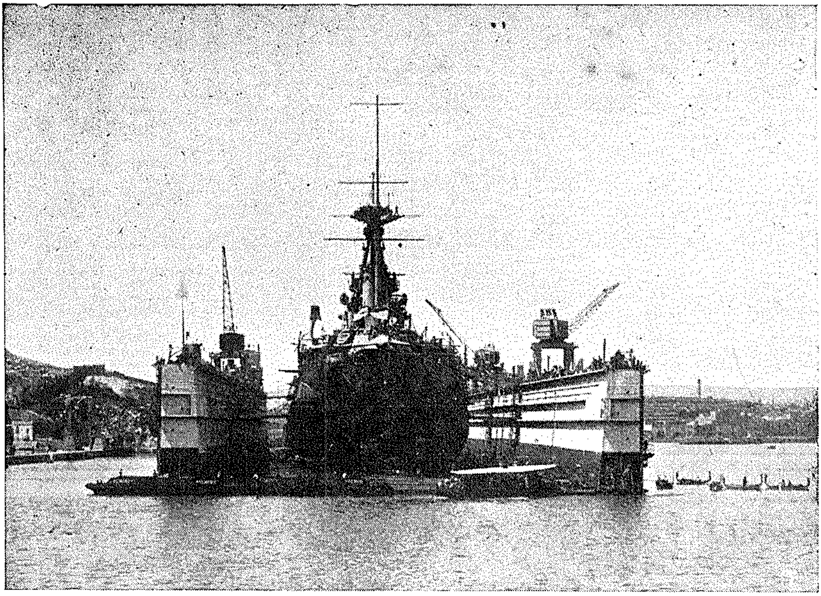

IL-"FLOATING DOCK" FIL-PORT TA' MALTA

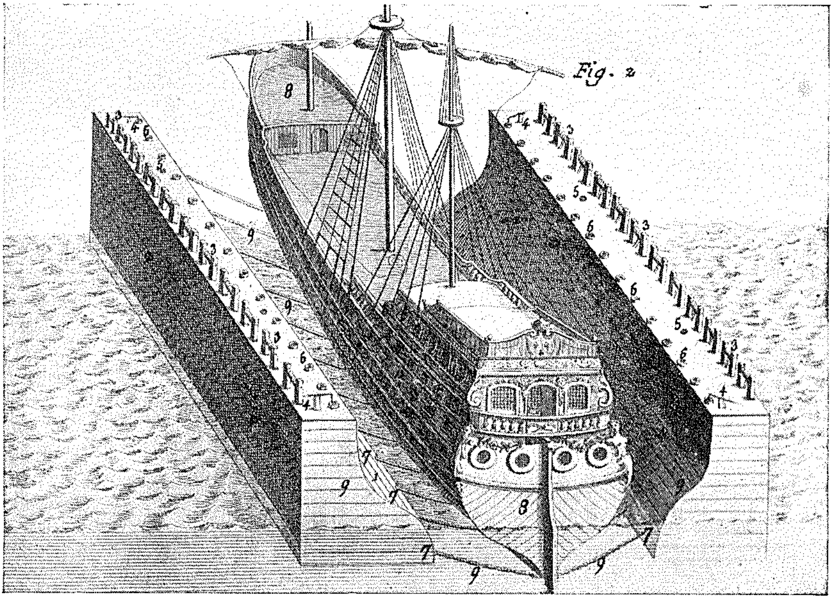

SURA QADIMA TAL-BACIN IGHUM

IS-SNAJJA' MALTIN FL-EWWEL SNIN TA' L-INGLIŻI F'MALTA

Dari, kull Sengħa li għandna f'Malta, kellha l-Għaqda tagħha. In-nies tas-Snajja' kienu jagħżlu Qaddis, u, taħt il-protezzjoni tiegħu, kienu jwaqqfu Fratellanza u jatuha ismu. Ingħidu aħna, il-Mastrudaxxi ħatru lil San Ġużepp, l-Iskrapan lil San Krispin u San Krispinjanu, u hekk għamlu tas-Snajja' l-oħra.

Bħan-nies tas-Snajja', għamlu ukoll dawk in-nies l-oħra li x-xogħol tagħhom hu bħal Sengħa, ingħidu aħna bħal tal-Ħwienet u s-Sajjieda. Ta' l-ewwel għażlu lil San Martin bħala Protettur tagħhom, u s-Sajjieda lil Sant'Andrija.

Il-ħsieb tan-nies tas-Snajja' li għamlu dawn il Għaqdiet kien biex igħinu lil xulxin u lil nieshom fil-mard, fil-faqar u fi ħwejjeġ tar-ruħ; u biex kull ħaġa li tinħadem issir sewwa u tkun ta' ġieħ għas-Sengħa, ħalli b'hekk jispiċċa dak il-qawl li jgħid li "kull min żebaħ wiċċu sar ħaddied".

Il-Fratellanzi tas-Snajja' kienu sew fl-Ibliet, kemm ukoll fir-Rabat ta' l-Imdina. Iżda mhux biss tar-Rabat ma kellhomx x'jaqsmu ma ta' l-Ibliet, imma wkoll meta fl-Ibliet kienu jaħbtu żewġ Fratellanzi ta' l-istess Sengħa ma kenux jaħmlu li waħda tindaħal fis-setgħa ta' l-oħra.

Id-drawwa tal-Fratellanzi min-nies tas-Snajja' kienet ilha fi Gżiritna mijiet ta' snin qabel ma ġibna l-Ingliżi f'Artna. Iżda l-ħsieb tagħna hu, li nitħaddtu biss fuq xi ħwejjeġ li saru fl-ewwel snin tal-Ħakma Ngliża f'Malta,ħwejjeġ li għandhom x'jaqsmu mas-Snajja' Maltin.

In-nies ta' Sengħa kienu jaħtru wieħed jew tnejn minn fosthom u jagħmluhom Konslijiet. Iżda m'hux il-Fratellanzi kollha kienu jagħżlu l-Konslijiet tagħhom għal żmien xorta. Xi wħud kienu jagħżluh għal sena u oħrajn għal sentejn. Terġa', xi drabi, kienu jagħżlu xi wieħed biex jibqa' Konslu għal għomru.

Meta wieħed kien jiġi maħtur b'Konslu, il-Fratellanza tiegħu kienet tagħmel petizzjoni lill-Gvernatur(1)biex iwettqu

(1) Dawk li kienu jaħkmu fuq Artna, fl-ewwel snin ta' l-Ingliżi f'Malta, semmejnihom Gvernaturi, għalkemm għad ma kienux magħrufa b'dana l-isem, (ta' Gvernaturi). Dana għamilnieh, biex wieħed jeħles aktar ħafif u iżjed jiftiehem.

f'dan il-post. Il-Gvernatur kien jibgħat il-petizzjoni lill-Imħallef tal-Kriminal biex dan jifli u jara jekk dak li ġie maħtur ikunx jistħoqqlu, jew lè, li jiġi magħruf bħala Konslu. Imbagħad, fuq li tgħid il-Qorti, il-Gvernatur joħroġ id-Digriet.

Kull ħaġa li kienet tiġri hawn Malta u fiha trid tidħol ilperizja, il-Korti kienet issejjaħ lil dawn il-Konslijiet, biex jagħmluha ta' Periti huma f'dawk il-ħwejjeġ li kellhom x'jaqsmu mas-Sengħa tagħhom.

Għal Malta biss kien hawn żewġ Qrati. Waħda l-Belt u l-oħra l-Imdina. Meta l-ħaġa tkun ġrat fl-Ibliet, il-Korti tal-Belt issejjaħ wieħed mill-Konslijiet ta' l-Ibliet; iżda meta l-biċċa tiġri fl-Irħula, il-Qorti ta' l-Imdina ssejjaħ il-Konslu tal-Fratellanza tar-Rabat.

Biex wieħed ħaddiem f'xi Sengħa kien irid isir Imgħallem, barra milli qabel kien irid jaħdem u jitgħallem ma' xi Mgħallem għal xi żmien, kien ukoll ikollu jagħmel l-eżami għand il-Konslu tas-Sengħa tiegħu.

Meta l-Konslu kien igħaddi lil xi ħadd biex isir Imgħallem, kien igħarraf lill-Qorti, taħt ġurament, li lil dak li għadda, fl-eżami li għamillu, sabu li hu jaħdem tajjeb u jinqala' sewwa fis-Sengħa li tagħha jrid isir Imgħallem. Wara, il-Qorti tatih is-setgħa li jkun jista' jiftaħ ħanut u jaħdem għal rasu.

Kull min igħaddi mill-eżami u jsir Imgħallem, kien iħallas xi ħaġa żgħira tal-flus li tmur għall-ħtieġa tal-Fratellanza tiegħu. Imbagħad, barra minn hekk, kien jibqa' joħroġ xi ħaġa żgħira oħra kull sena għall-Għaqda tiegħu.

Biex wieħed kien jaqla' s-setgħa li jiftaħ ħanut tax-xorb, sew fl-Ibliet kemm ukoll fl-Irħula ta' Malta, barra milli kien irid ikun kuntent bis-supplikant l-Imħallef tal-Kriminal u l-Gran Viskont (1), kien irid iħallas skud, għal darba biss.

Il-Gvern, tal-permess, ma kien jieħu xejn. Għalhekk, l-iskud kien imur għall-Artal ta' San Martin li jinsab fil-knisja ta' San Pawl tal-Belt.

Xi drabi, f'xi Snajja', jaħdmu n-nisa wkoll. Fuq hekk, bħal ma l-Ħajjata rġiel kellhom il-Konslu tagħhom, hekk

(1) Il-Gran Viskont kien il-Kap tal-Pulizija ta' dari. Fil-bidu ta' l-Ingliżi f'Malta, Gran Viskont kien Stiefnu Maistre. Kien ilu Gran Viskont mill-24 ta' April ta' l-1767. Laħaq f'dana l-impieg wara l-mewt tal-Gran Viskont Ġann Duminik d'Anastasio. Stiefnu Maistre dam Gran Viskont sal-bidu ta' l-1803. Warajh, fl-1804, Gran Viskont sar Manwel Morello, li dam sal-1818. Imbagħad laħaq Toni Imbroll. Dan miet fl-1831. Warajh sar Lwigi Vassallo, li miet fl-1832. Bil-mewt ta' Vassallo spiċċa l-isem ta' Gran Viskont mill-Korp tal-Pulizija, għax il-Gvern ma għamel lil ħadd iżjed b'dana l-isem (ta' Gran Viskont).

ukoll il-Ħajjata nisa kellhom il-Konslu għalihom. Dan ma kienx jinagħżel minn fost in-nisa, imma kien jinħatar minn fost l-Imgħallmin Ħajjata rġiel, fil-ħin li n-nisa ma kienu jieħdu l-ebda sehem fil-għażla tal-Konslu tagħhom.

Fit-28 ta' Novembru 1811, bħala Konslu tal-Ħajjata nisa ġie magħżul Ċensu Pavia. Iżda billi dana miet fit-13 ta' Novembru 1812, fl-10 ta' Diċembru, li ġie wara, saret Konsulta Generali biex jinħatar Konslu ieħor.

Il-Konsulta saret mill-Fratellanza ta' Sant'Omobonu, li kienet imwaqqfa fil-Knisja ta' San Pawl tal-Belt. Il-Fratelli Mgħallmin Ħajjata, wara li Anġlu Cruci, il-Prim Konslu tagħhom, bagħat igħarrafhom ma' l-Ammonitur Salvu Mifsud, iltaqgħu fl-Oratorju tal-Madonna tal-Karità. F'dil-laqgħa kien jippresiedi l-Kanonku Ġużê Mirabella, bħala Deputat tal-Kapitlu ta' San Pawl. Wara li l-Konslu Cruci qal x'jinħtieġ isir, l-Imgħallmin Fratelli kollha, mingħajr votazzjoni ta' xejn, għażlu lill-Imgħallem Ġużê Micallef biex ikun Konslu tal-Ħajjata nisa.

Fil-laqgħa li saret ġie mgħarraf ukoll, li din il-għażla ma saritx biss għaż-żmien li kien fadallu jagħmel il-mejjet Pavia, imma saret ukoll biex Micallef, wara, jissokta jagħmila ta' Konslu għal sentejn oħra, kif kienu jgħidu l-Istatuti u r-Regulamenti ta' din il-Fratellanza.

Għal din il-ħatra, Ġużê Micallef għamel petizzjoni lill-Gvernatur biex jiġi magħruf u mwettaq minnu bħala Konslu. Il-Gvernatur bagħat il-petizzjoni lill-Imħallef tal-Kriminal. Il-Qorti wara li rat u fliet sewwa l-biċċa, għarrfet lill-Gvernatur, fil-5 ta' Jannar 1813, li Micallef hu raġel sewwa u l-għażla tiegħu ġiet magħmulha bħal ma kienu jgħidu r-Regulamenti. Għaldaqstant talbet lill-Gvernatur biex Micallef jiġi mwettaq bħala Konslu, hekk sar.

Kif rajna fil-ħatra tal-Konslu Micallef, il-Fratellanza ta' Sant'Omobonu kellha wkoll il-Ħajjata nisa taħt il-ħsieb tagħha. B'dana kollu, ma nafux jekk dawn in-nisa kenux jieħdu sehem, bħal l-Imgħallmin Ħajjata rġiel, fil-proċessjonijiet li fihom kienet tkun l-imsemmija Fratellanza.

Sa fejn nafu aħna, in-nisa kienu jieħdu sehem fil-Proċessjoni biss tal-Ġimgħa l-Kbira tal-Belt. Dawn kien ikollhom xi wegħda u jilbsu ta' Fratelli, kienu jgħidulhom *Battiti*. Mill-proċessjoni tal-Belt inqatgħu ma' dwar sittin sena ilu. Mill-istess proċessjoni nqatgħu bosta ħwejjeġ oħra.

Bħal ma fil-Belt kien hawn Fratellanza ta' Sant'Omobonu għall-Ħajjata tal-Belt u l-Furjana, hekk ukoll il-Ħajjata tal-Birgu, Bormla u l-Isla, kellhom Fratellanza oħra ta' Sant'O-

mobonu għalihom. Din kienet imwaqqfa fil-Knisja ta' San Lawrenz tal-Birgu.

Kull Fratellanza kellha l-Konslijiet għaliha. Dawn ma kellhomx x'jaqsmu ma' xulxin : kullħadd merqtu u ftietu. Għalhekk ma kenux jaħmlu li waħda tindaħal fil-ħwejjeġ ta' l-oħra, billi kienu għajjurin ħafna għas-setgħa li kellhom.

Meta wieħed kien irid isir Imgħallem u jiftaħ ħanut, iżda jaħbat li dan ikun qigħed jaħdem ma' Mgħallem li jinzerta qigħed jagħmilha ta' Konslu, il-Qorti ma kenitx toqgħod fuq l-eżami li jagħmel dan il-Konslu, kif ser nuru.

Fl-1804, l-Imgħallem Ħajjat Nettu Cristoforo, bħala Prokuratur tal-Kumpanija ta' Sant'Omobonu tal-Birgu, Bormla u l-Isla, għamel petizzjoni lill-Gvernatur. Fiha għarraf, li l-Ħajjat Ċensu Adamo, ma' dwar tliet xhur ilu, għamel rikors lill-Gvernatur biex jaqla' Digriet li jiftaħ ħanut ta' Ħajjat. Dana Adamo għadda mill-eżami li għamillu l-Konslu tal-Birgu, billi sabu li kien tajjeb u jinqala' sewwa biex jagħmilha ta' Mgħallem Ħajjat. Iżda l-Imħallef tal-Kriminal ma riedtx igħid lill-Gvernatur biex jati s-setgħa lil Adamo li jiftaħ ħanut, imħabba li l-Konslu li eżaminah inzerta li kien l-istess Imgħallem ta' Adamo. Imħabba f'hekk, il-Qorti qatgħet, li Adamo ma kellux jiġi eżaminat mill-Konslu tal-Birgu, iżda mill-Konslu tal-Belt.

Għal din il-biċċa, l-imsemmi Nettu Cristoforo, bħala Konslu tat-tliit Ibliet u bħala Prokuratur tal-Fratellanza ta' Sant'Omobonu, fil-petizzjoni li għamel lill-Gvernatur, fl-isem tiegħu u ta' sħabu kollha, qal, li kemm-il-darba Konslu tal-Belt, li jagħmel ma' Fratellanza oħra li ma kellhiex x'taqsam ma' dik tal-Birgu, jeżamina wieħed li jrid jiftaħ ħanut fid-Distrett tagħha (fit-tlitt Ibliet), kienet tkun ta' bosta deni u ħsara għall-Fratellanza tal-Birgu. Għalhekk Cristoforo talab, biex il-Gvernatur ikun ħanin li jġiegħel li Adamo jiġi eżaminat minn xi wieħed mill-Imgħallmin Ħajjata tal-Fratellanza tal-Birgu, kemm-il-darba ma kienx irid jagħżel lis-Segretarju ta' l-istess Kumpanija.

Il-Gvernatur, fit-23 ta' Marzu 1804, bagħat il-petizzjoni ta' Cristoforo lil Qorti biex tara l-biċċa hi. X'qatgħet il-Qorti ma ġiex f'idejna; iżda aktarx li ġie magħżul xi wieħed mill-Fratellanza tal-Birgu,imħabba r-raġunijiet li ta' l-Konslu tat-tlitt Ibliet.

Għalkemm dari wieħed kien jinqala' u jkun ta'ħila kbira fis-Sengħa li jkollu, jekk ma jkunx ta' drawwiet tajba, il-Għaqda tas-Sengħa tiegħu ma kenitx tkun trid iddaħħlu magħha bħala Mgħallem, kif jidher minn dan li ser ingħidu.

Fl-1810, wieħed Ħaddiem Skarpan, jismu Toni Micallef, għamel petizzjoni lill-Gvernatur. Fiha talab, li, biex igħix, jixtieq jiftaħ ħanut f'waħda mill-erbat Ibliet, ħalli fih jaħdem is-Sengħa tiegħu ta' Skarpan, bħala Mgħallem. Barra minn hekk talab ukoll, li jkun jista' jixtri u jbiegħ, fil-ħanut tiegħu, dawk il-ħwejjeġ kollha li kienu meħtieġa għal din is-Sengħa.

Il-Gvernatur, fis-17 ta' Jannar 1810, bagħat il-petizzjoni ta' Micallef lill-Qorti, biex l-Imħallef tal-Kriminal isejjaħ lill-Konslu ta' l-Iskrapan u jara dan xi jgħid.

Malli l-Imgħallmin Skrapan semgħu li Toni Micallef ried isir Imgħallem biex jidħol fil-Fratellanza tagħhom, għamlu Konsulta Generali fl-Oratorju tal-Madonna tal-Karità li jinsab fil-Knisja ta' San Pawl tal-Belt. Fiha ħadu sehem il-Kanonku Deputat, il-Konslu ta' l-Iskrapan ta' l-Ibliet u ma' dwar 30 Imgħallmin Skrapan. F'din il-Konsulta, li ġiet magħmulha fl-4 ta' Lulju 1810, ġie maqtugħ, b'vot ta' 25 ruħ, li Toni Micallef ma kellux jiġi mdaħħal magħhom b'Imgħallem, fuq li minnhom kien miżmum bħala wieħed li jħobb jisker, ġelliedi u ta' min jibża' minnu.

Fis-6 ta' Lulju 1810, il-Qorti sejħet lil Salvu Danza, li kien il-Konslu ta' l-Iskrapan fis-sena li semmejna, u tatu l-ġurament biex jixhed fuq Toni Micallef. Danza qal, li eżamina lil Micallef u sabu li kien tajjeb u jinqala' ħafna biex jagħmilha ta' Mgħallem Skarpan. Iżda billi dana Micallef kien dejjem fis-sakra, ta' qattagħni u għalhekk ma jagħmilx ix-xogħol sewwa, l-Imgħallmin Skrapan qatgħu li ma jridux idaħħluh magħhom. Jekk Micallef jiġi mgħoddi b'Imgħallem, kien ikollu s-setgħa li jieħu sehem fil-proċessjonijiet, fil-Konsulti u f'dawk l-għemejjel tal-ħniena kollha li kienet imdorrija tagħmel il-Fratellanza ta' San Krispin u San Krispinjanu. Fuq hekk l-Imgħallmin Skrapan ma riduhx, għax Micallef, bid-drawwiet ħżiena tiegħu, kien inaqqas mill-ġiegħ lill-imsemmija Fratellanza ta' l-Iskrapan. Għaldaqstant Danza talab, fl-isem tiegħu u ta' sħabu, biex lil Micallef ma jatuhx setgħa li jiftaħ ħanut.

Il-Qorti għarrfet b'kollox lill-Gvernatur. Dan sama' t-talba ta' l-Iskarpan, u Micallef baqa' u ma sarx Imgħallem.

Ġużè Gatt.

IL-KALENDARJU L-ĠDID INTERNAZZJONALI

(Jissokta ma' ta' qabel)

MEJJU (31 Jum).			MEJJU (jissokta)
1 S. Filippu u S.Ġakbu App.	Tnejn	9	SS. Filippu u Ġakbu App.
2 S. Atanasju, Isqof u D.	Tlieta	10	
3 Is-Salib Imqaddes	Erbgħa	11	Is-Salib Imqaddes
4	Ħamis	12	
5 S. Piju V. Papa	Ġimgħa	13	
6 S. Ġwann Demaxxenu	Sibt	14	
7 III Fuq il-Għid	Ħadd	15	IV Fuq il-Għid
8 Il-Madonna ta' Pompej	Tnejn	16	
9 S. Gregor Nazjanżenu	Tlieta	17	
10 S. Antoninu, Isqof	Erbgħa	18	
11 Sta. Domitilla V. u M.	Ħamis	19	
12 San Filep.	Ġimgħa	20	San Filep.
13 S. Ġwann is-Selenzarju	Sibt	21	
14 IV Fuq il-Għid	Ħadd	22	V Fuq il-Għid
15 S. Ġwann B. de la Salle	Tnejn	23	
16 S. Ġwann Nepomicenu	Tlieta	24	
17 S. Baskal Baylon	Erbgħa	25	
18 S. Feliċ ta' Kantalice	Ħamis	26	Tlugħ fis-Sema ta' S.Ġ.K.
19 S. Pietru Celestinu, Papa	Ġimgħa	27	
20 S. Bernardina ta' Siena	Sibt	28	
			ĠUNJU
21 V fuq il-Għid	Ħadd	1	Fost il-Ottava ta' Labsi
22 Sta. Rita ta' Cascia	Tnejn	2	
23 S. Xmun Stock, Karm :	Tlieta	3	
24 S. Vinċenz ta' Lerins	Erbgħa	4	San Vincenz ta' Lerins
25 Tlugħ fis-sema ta' S.G.K.	Ħamis	5	S. Girgor VII.Papa
26 S. Filippu Neri	Ġimgħa	6	
27 S. Beda, Duttur tal-Kn.	Sibt	7	
28 fost l-Ottava ta' Labsi	Ħadd	8	Għid il-Ħamsin
29 Sta. Marija Maddalena	Tnejn	9	S. M. Madalena
30 S. Feliċ, Papa martri	Tlieta	10	S. Feliċ, Papa M.
31 Sta. Anġla Merici	Erbgħa	11	Sta. Angela Merici

	ĠUNJU (30 Jum).		ĠUNJU (jissokta)	
1	S. Pacifku, martri	Ħamis	12	
2	S.S. Pietru u Marcellina M.	Ġimgħa	13	
3	Sta. Klotilde, Reġina	Sibt	14	
4	Għid-il-Ħamsin	Ħadd	15	SS.ma Trinità
5	S. Bonifaċju, Isqof.	Tnejn	16	
6	S. Norbertu, Arċisqof	Tlieta	17	
7		Erbgħa	18	
8	S. Medardu, Isqof	Ħamis	19	Santu Korp.
9	S. Primu u S. Feliċjanu M.	Ġimgħa	20	
10	Sta. Margarita, Reġina	Sibt	21	
11	Is-SS. Trinità	Ħadd	22	II Fuq Għid il-Ħamsin
12	S. Ġwann minn S.Fakonda	Tnejn	23	
13	S. Antnin ta' Padova	Tlieta	24	St. Antnin ta' Padova
14	S. Basilju, Isqof u Duttur	Erbgħa	25	
15	Santu Korp	Ħamis	26	
16	S. Franġisk Regis, Konf :	Ġimgħa	27	Il-Qalb Imqaddsa ta' Ġesù
17	Sant'Alene, Verġni u M.	Sibt	28	
				XAHAR IX-XEMX
18	II Fuq Għid il-Ħamsin	Ħadd	1	III fuq Għid il-Ħamsin
19	Sta. Ġuljana Falkonieri	Tnejn	2	Sta. Ġuljana Falkonieri
20	S. Silverju, Papa u M.	Tlieta	3	S. Silverju Papa u M.
21	S. Lwiġi Gonzaga	Erbgħa	4	S. Luiġi Gonzaga
22	S. Pawlinu, Isqof ta' Nola	Ħamis	5	S. Pawlinu, Isqof ta' Nola
23	Il-Qalb Imqaddsa ta' Ġesù	Ġimgħa	6	Sta. Agrippina V. u M.
24	S. Ġwann Battista	Sibt	7	S. Ġwann Battista
25	III Fuq Għid-il-Ħamsin	Ħadd	8	IV fuq Għid il-Ħamsin
26	S. Ġwann u Pawlu, aħwa M.	Tnejn	9	S. Ġwann u Pawlu, aħwa M.
27	S. Ladislaw, Re tal-Ungaria	Tlieta	10	S. Ladislaw, Rè tal-Ungarija
28	S. Irenew, Isqof u M.	Erbgħa	11	S.Irenew,Isqof u M.
29	L-App. S. Pietru u S. Pawl	Ħamis	12	L-App: SS: Pietru Pawlu
30	It-Tifkira ta' S. Pawl	Ġimgħa	13	Tifkira ta' S. Pawl

LULJU (31 Jum).		XAHAR IX-XEMX (jissokta)
1 S. Gallo, Isqof ta' Klermont	Sibt	14 S. Gallo Isqof ta' Klermont
2 Żjara ta' M.V. lil S. Elizab:	Hadd	15 Żjara ta' M. V. lil S. Elizabetta
3 S. Eliodoru, Isqof.	Tnejn	16 S. Eliodoru, Isqof
4 S. Ulderiku, Isqof.	Tlieta	17 S Ulderiku, Isqof
5 S. Anton M. Zakkarija	Erbgħa	18 S. Anton M. Zak:
6 S. Lawrenz ta' Brindisi	Ħamis	19 S. Lawrenz
7 S. Trankwillinu, M.	Ġimgħa	20 S. Trankwillinu M.
8 Sta. Elizabetta, Regina	Sibt	21 Sta. Elizab: Reġina
9 V Fuq Għid il-Ħamsin	Ħadd	22 VI fuq Għid il-Ħamsin
10 Sta. Feliċita u 7 Uliedha	Tnejn	23 Sta. Feliċita
11 S. Piju I, Papa u M.	Tlieta	24 S. Piju I, Papa u M.
12 S. Ġwann Gwalbertu	Erbgħa	25 S. Ġwann Gwalbertu
13 S. Anakletu, Papa	Ħamis	26 S. Anakletu, Papa
14 S. Bonaventura, Kard:	Gimgħa	27 S. Bonav: Kard:
15 S. Enriku Imperatur	Sibt	28 S. Enriku Imp:
		LULJU
16 Il-Madonna tal-Karmnu	Ħadd	1 Tal-Karmnu
17 S. Alesju, Konf:	Tnejn	2
18 S. Kamillu de Lellis.	Tlieta	3
19 S. Vincenzo di Pawla	Erbgħa	4
20 S. Girolmu Emiljani	Ħamis	5
21 Santa Prassede, V.	Ġimgħa	6
22 Sta. Marija Maddalena	Sibt	7
23 VII fuq Għid-il-Ħamsin	Ħadd	8 VIII fuq Għid il-Ħamsin
24 S. Kalċidonju M.	Tnejn	9 S. Kalċidonju M.
25 S. Ġakbu Appostlu	Tlieta	10 S. Ġakbu Appostlu
26 Sant'Anna	Erbgħa	11 Sant'Anna
27 S. Pantaljun, tabib	Ħamis	12
28 S. Nazaru martri	Ġimgħa	13
29 Sta. Marta verġni	Sibt	14
30 VIII fuq Għid-il-Ħamsin	Ħadd	15 IX fuq Għid il-Ħamsin
31 S. Injazju ta' Lojola	Tnejn	16 S. Injazju ta' Lojola

(Jissokta)

IL-HOLMA TA' ŻEŻINA

—Ara s-sa' Żeż! Hawn kellna niltaqgħu?

—X'tagħmel, kollox irid ikun —x'tarbija għandha Dolor, xi ħlewwa—mita missilha xoftejha bil-melħ il-Kappillan ħarġet ilsienha, bħallikieku għoġobha. L-anqas tniffset, ruħi binti, mita xarrbilha rasha.

—Dik x'parrina qalgħu? Dònnha minn wara l-muntanji, ħwejjiġha jibku fuqha. Basta bl-ingwanti tal-filé! Daħlet ġo l-abbati u waqqegħtlu l-ktieb u kienet għodda qalbet il-baċil. Tafha?

—Lè, qatt ma rajtha. Nistħajjilha tiġi mir-raġel għax dak mill-Imqabba.

—Tat-tajjeb donnu għax irmalha dar kif imiss. Ara x'purtieri tad-damask! Ara x'kull mera! kollox bla gost. Xorb u ħelu bil-ħala. Għamlu nifishom għall-ewwel tarbija.

—Ħu xi ħaġa għax tal-gabarré irid jilħaq ma' kullħadd.

—Nieħu erbgħa ħwejjeġ ħelwa għat-tfal. Qabel ħriġt qaltli Mananni tiegħi—ara li ġġibilna xi ħaġa mill-magħmudija la m'intix ser toħodna.

—Ħu, daqs kemm hawn ġid.

Is-sa' Żeż, li l-ħin kollu għajnejha jibru biex tara ġietx dik li riedet tiltaqa' magħha, qamet fuq qaddha u sejjħet lil waħda xbejba li kienet għadha kif daħlet fil-kamra.

—Ejja l'hawn Ros, hawn siġġu battal. Mela ma ġejtx il-Knisja?

—Lè, sa' Żeż, ġejt biex ma tgħidx Dolor li ridt nonqosha, għax ma nħobbx inħaddar jien.

—Għadek fl-aħjar tiegħek; imissek tidher kullimkien; ili ma narak u, għax tgħid, kont bix-xewqa li nkellmek.

—Jaqaw?

—Ma ridt xejn, imma ħlomt b'ommok ilu ftit u, billi naf kemm kont tħobbha, għedt ingħidlek biha. Ħu biskuttin sa dat-tant.

—Miskina ommi, m'jien xejn mingħajrha.

—Jien naf kemm kienet miġbuda lejk! oħroġ il-għaġeb, ħlomt li rajtha kollha daħkana fi ġnien kollu żahar u fjuri. Qaltli li xejn ma jonqosha, imma jien fil-għodu mort smajtilha quddiesa għal ruħha.

—Lili semmietni? staqsiet Rożina.

—Ma ridtx ingħidlek, iva semmietek. Resqet lejja bilħlewwa u qaltli: Kemm xtaqt li Rożina tiegħi ma tibqax weħidha. Il-ġuvni li q'ed iħares lejha igħodd għaliha.

—Rożina saret ħamra u ħasset rogħda f'qalbha. Li kienet taf sewwa xi trid minnha ommha! "Xi isem, xi ħiel fuq dan il-ġuvni xejn, sa' Żeż"?

—"Taf il-ħolm kif inhu, dak il-ħin tara kollox sewwa mbagħad mita tqum ma tqabbilx malajr dak li ħlomt. Deherli li semmiet sinjur tal-qorti, is-sur Ċekkinu, jew Peppinu, jew Ġanninu; ma niftakarx. Xi ħadd gwapp, għaref, li taf f'min kienet taħseb. Binti l-ħolm sħab tas-sajf, għajbur, jitrabba u jisfa fix-xejn f'radda ta' salib."

—"Dil-ħolma fiha x'taħseb, sa' Żeż."

—"Dil-ħolma iva. Twissija tal-omm mid-dinja l-oħra m'hix ħaġa taċ-ċajt. Nistħajjel li dejjaqtek, ġejt biex tagħmel żjara tal-ferħ. Jien ukoll, x'fettilli nitkellem? imma malli rajtek ma tanix li ma ngħidlekx."

—"Għamilt sewwa, sa' Żeż. Dak li għedtli jista' jkunli ta' ġid."

Malli marret id-dar Rożina nfexxet f'bikja. Tgħid tassew ommha ħallmitha lil Żeżina? Iltaqgħu f'magħmudija bla ebda ħsieb, lil Żeżina tafha fil-bogħod, saħħa, saluti. Fuq x'tagħmel hi u x'taħseb żgur ma taf xejn. Ħolmot b'ommha u l-ewwel darba li ltaqgħet magħha semmithielha. U dan il-ġuvni min sata' jkun li ommha riditha tieħu? Minn ftit ilhawn intebħet b'ġuvnott qsajjar dejjem bil-ġakketta sewda, bastun iswed bil-fidda, ingwanti mitnija jferfru f'idu x-xellugija; igħaddi sikwit minn qoddiem id-dar; xi ħadd qallha li jismu Ċekkinu, pirkratur, ikun il-qorti ta' fuq, mill-Birgu. Tgħid hu? Il-fellus daħal f'moħħha.

* * *

Is-sur Ċekkinu kien bil-qegħda quddiem ħafna karti mita s-sa' Żeż tektkitlu fuq il-bieba tal-offizzju u daħlet.

—"Hawn jien, sur Ċekkinu, dak li wegħedtek għamiltu, in-nasba saret, issa x-xlief f'idejk."

—"Mara int, ħa dawn ta' xogħolok"; u ħareġ mill-kaxxun żewġ nofs liriet. Kif ftehemna għandek ħames liri dak inhar li nidħol għarus u għaxar liri wara li ssir il-kitba taż-żwieġ. Kif ħaditha l-aħbar is-sinjurina?

—Infixlet daqsxejn, imma kollox mexa kif ridt jien.

U dak li nżara nibet. U Żeżina biż-żmien ħadet il-ħames liri u l-għaxar liri wkoll minn għand Ċekkinu. U fit-tieġ kienet mistiedna u l-ħaddara ma sabux xi jgħidu. Xorb u ħelu kien hemm bil-ħala, għax Rożina ma żżewġitx b'idha-f'idha, missierha kien ħalla l-ġid u minn għand zijietha wirtet ukoll.

U s-sur Ċekkinu ried li l-ħwejjeġ isiru sewwa; dak li żara nibet, ħalli kullħadd jifraħ. Żeżina ma baqgħetx ma rabtet f'maktur ftit ħelu għan-neputijiet bħal ma kienet għamlet fil-magħmudija ta' Dolor u naħseb li f'waqt it-trattament ftakret f'dik il-magħmudija fejn qalb il-biskuttini twieldet il-ħolma li seħħet. U l-għarajjes għammru u tammru, sew kif kienu jispiċċaw il-ħrejjef ta' niesna fl-imgħoddi.

T. Z.

BIBLIJOGRAFIJA

Ktieb il-Levîtku maqlub mill-Lhudi u mfisser minn Dun P.P. Saydon 50 u VI faċċ. Malta *The Empire Press* 1930.

Wara li ħabbarna fi IL-MALTI ta' Ġunju li għadda KTIEB L-EŻODU, inħossuna mimlijin bil-ferħ li nistgħu issa wara ftit xhur inħabbru KTIEB IL-LEVÎTKU, li hu t-tielet fost il-Kotba Mqaddsa mfissrin bil-Malti minn Dun P. P. Saydon. U aktar u aktar nifirħu meta naraw il-lsien Malti u l-kitba Maltijja, mirqumin kif imiss, dejjem jixterdu u jitwettqu u jirbħu dejjem iżjed ħbieb Maltin u barranin.

Għalkemm dan il-ktieb ftit iżgħar mit-tnejn ta' qablu u l-biċċa l-kbira tiegħu kollha liġijiet fuq is-sagrifiċċi u fuq il-qdusija tal-ħajja, fih ukoll ħlewwa x'ittiegħem. Aqra fost l-oħrajn il-biċċa **26**, 1-45 u tara l-ġmiel tal-kelma Maltija u l-qawwa tagħha meta tkun maħduma kif imiss. Kemm kienet titlef li kieku nkitbet bħalma jikteb min mhux imħarreġ biż-żejjed fil-kitba Maltijja! Qabbel il-vers 8 kif inhu miktub: *Iħarrbu ħamsa minnkom mija, u mija minnkom għaxart elef, u jaqgħu l-għedewwa tagħkom quddiemkom bis-sejf*, u kif aktarx kien jikteb ħaddieħor: *Ħamsa minnkom iħarrbu mija, u mija minnkom għaxart elef, u l-għedewwa tagħkom jaqgħu quddiemkom bis-sejf*, u tara liema hu l-aħjar.

Il-qari tal-Kotba Mqaddsa dejjem kellu qawwa kbira fuq il-kitba ta' kull żmien, u għalhekk aħna naħsbu u għandna qalbna qawwija li l-Kotba Mqaddsa mfissrin bil-Malti minn Dun P.P. Saydon jiswew biex jatu xejra tajba, xejra qawwija lill-kitba Maltijja. Għax fl-aħħar mill-aħħar mhumiex dawn il-kotba ħlief tifsir tal-lhudi, li hu lsien semi; u mill-ebda lsien ieħor, li mhux ilsien semi, ma jista' l-Malti jieħu xejra tajba. U għalhekk inħeġġu l-kittieba kollha tal-Malti biex jitħarrġu kemm jifilħu fil-qari ta' dawn il-kotba biex aktar safja u aktar mirquma tkun il-kitba tagħhom.

Smajna li ma jdumx ma joħroġ ir-raba' ktieb. Insellmulu minn issa, u nixtiquh f'idejna u f'idejn kullħadd mill-aktar fis.

L.

Stenografija Maltija. Alf. Nicholas 56 faċċ. Il-Cajr (Eġittu) Stamperija Albertini.

Għad li, kif fi ħwejjeġ oħra, dejjem xi ftit wara nazzjonijiet oħra, wasalna aħna wkoll biex ikollna Stenografija Maltija.

Dan il-ktieb jagħmel ġieh ħafna lill-kittieb tiegħu għax nistgħu nobsru x'xogħol swielu biex ifassal Stenografija barranija għall-Malti. Iżda l-ħila u l-ħeġġa tal-ħabib u kittieb tagħna, is-sur Alf. Nicholas, rebħet kull xkiel li qatt sata' jsib fih. Dal-ktieb ukoll jagħmel ġieh lill-Gvern ta' Malta li ħareġ l-flus għalih.

L-ortografija ta' dan il-ktieb, tajba. L-alfabet dak li juża l-Gvern.

S.

Il-Beatu Ġüanni Bosco. Chelmtejn fuk il-ħajja — minn Dun Pietru Paul Grima. 112 faċċ. bl-istampi. Malta, Stamperija tas-Salesjani.

Is-Sur Fons M. Galea ma jixbax jatina kotba sbieħ u ta' tagħlim u dan hu wieħed minn l-aħjar li qiegħed joħroġ. L-editur tal-*Mija u ħamsin Ktieb* ma jgħejja qatt. Megħjun mill-ħabrieki Dun P. Paul Grima, dejjem igħani d-damma tal-Kotba Maltin. Alla miegħu.

Dan il-ktieb li għandna f'idejna jgħodd għall kullħadd, stampat sabiħ, imissu jinħataf.

Xtaqna ħafna li kien miktub b'ortografija aħjar.

S.

Il-Concors tal-Poeżijiet tal-Pronostcu 1931. G. Muscat.

Rajna u qrajna l-poeżijiet kollha, ippremjati u lê u nistgħu ngħidu li wieħed kien jistenna xi ħaġa aħjar.

Hemm tajjeb li l-poeżijiet huma mżewqa u hemm ħafna xorta ta' versi. Idejiet ġodda huma ftit u xejn nieqsa u rajna li ħafna kittieba mhumiex ħlief jikkupjaw lil Psaila, lil Briffa u lil Delia. Kellna bżonn ftit ta' idejiet ġodda; milli jidher il-kittieba huma neqsin mill-qari: jekk ma taqrax u ma tosservax dak li taqra u dak li tara ma jiġukx idejiet sbieħ.

Milli rajna mill-poeżijiet mhux ippremjati li ġew stampati f'dan il-konkors, ikollok tgħid li l-kittieba jibqgħu wisq fuq il-widna xħin jiktbu l-versi, imbagħad xejn ma joqogħdu għar regola tal-prosodija u jqegħdu l-versi tagħhom kif irid l-aċċent. B'hekk ħafna poeżijiet li jkun fihom xi ħjiel jew sura sabiħa jiġu skartati. Ingħidu xi ħaġa fuq l-ippremjati:

1. *Il-Għid tal-Maħfra* ta' Ros. Briffa — poeżija oriġinali għal kollox; versi tajba, metru floku.
2. *Rajtek... ja warda!* ta' Nicola Biancardi—għad li din il-poeżija ma għandhiex idejiet għal kollox originali iżda fiha versi tajba ħafna u mexxejja mill-iżjed.
3. *Hlomtok!!!* ta' Ibnek.—Fakkritna f'*Tifkira* ta' Ohtok stampata fil-Pronostku tas-sena l-oħra. Il-versi huma mill-aħjar li jistgħu jkunu, iżda dejjem l-istess ħajja....
4. *Lilek* ta' Arthur Vassallo—Imqassma ħelu ħafna; idea ftit u xejn imqansħa, il-versi mhux mill-aħjar in qwantu għal-mixi tagħhom. Għandha minn għanja għal-mużika.
5. *Ballata* ta' "Maleth" Għad li t-taqsim u l-idea kollha hi ikkupjata fuq il-Ballata ta' Rusarju Briffa, jidher li l-kittieb għandu namur u ħeġġa għall-poeżija.
6. *Faxx Nemel* ta' Qamar Ġdid--Tidher xi ftit oriġinali. Stil deskrittiv. Il-versi jidhru ta' xi ħadd li għadu jibda.

Nifirħu li s-sitt poeżijiet ippremjati mhux biss kienu miktuba bl-ortografija tal-Għaqda, iżda ma kien fihom ebda żball.

L-oħrajn ukoll kwasi kollha miktubin biha, iżda hawnhekk irridu nfakkru lill-kittieba li biex tikteb bl-ortografija tal-Għaqda mhux biż-żejjed li tikteb bl-alfabett tal-Għaqda jigifieri il-Q flok il-K u l-K flok iċ-C eċċ. L-aqwa, fl-ortografija, hu li tikteb fuq ir-*regoli tal-Grammatika*.

Fost dawk li mhumiex ippremjati rajna xi wħud ta' kittieba ta' min jagħmillhom il-qalb, u nittamaw li d-ditta Muscat, li b'dan il-konkors qegħda tagħmel ħafna ġid lill-Letteratura Maltija, tissoktah anzi tkabbru iżjed.

Foros

IL-WERREJ TAS-SITT SENA

		faċċata
Il-Poeżija Maltija fl-Iskejjel aħjar minn kull waħda oħra		3-33
Frak	R.M.B.	6
Ċensu Mifsud Bonnici		7
Tantum Ergo	V. Mifsud Bonnici	9
Lil Kewkba Feġġa	,,	11
Teftif	Sajdun	12
Is-Sengħa tal-Kitba Maltija	,,	13
Għajjiena le xebgħana	Ros. Briffa	16
It-Torok f'Malta fi żmien D'Omedes	T.Z.	17
Il-Bniedem Neolitiku u r-Reliġjon	E.B.V.	20
Sliem	Dun Karm	22
F'art Twelid Abram	Kan. G.M. Farrugia	23
Kewkba	Dun Karm	26
I jew IE	S.	26
Nofs ta' Kelma	A.C.	28
Id-Daħla ġol-Birgu tal-Gran Mastri ta' Malta	G. Gatt	30-49-85
Il-Port ta' Malta	Gio. Ant. Vassallo	frontispizju
Li *Status Constructus* fil-Malti	Sajdun	37
San Pawl Milqgħi	T.Z.	39
Waħda biss	Dun Karm	42
Il-Malti u l-Għarbi tal-Palestina	L.C.	43
Il-Għanja Maltija	Dun Karm	46
Zewġ ixirka u ħbieb	T.Z.	52
Tliet Għanjiet	Dun Karm	55
Biblijografija		56-95-126
Eżami tal-Malti	S.	62
Għaliex ma jitgħallmux il-Malti		65
L-Imsella ta' Kleopatra	T.Z.	67
Is-Seba' Reqdin	Sajdun	69
Il-Kalendarju l-Ġdid Internazzjonali	G. Grixti	76-121
Pina	T.Z.	82
Spes Ultima	Dun Karm	90
Kelmtejn fuq it-Tħejjija għall-Assedju l-Kbir	T.Z.	92

		faċċata
Għadna Mexjin		97
Indiema	**Dun Karm**	98
Il-Kalendarju għat-taqsim taż-żmien . .	**T.Z.**	99
Ktieb ieħor ta' Dr. L. Mifsud Tommasi . .	**Dun Karm**	102
Tifsir il-kliem fil-Kotba Mqaddsa bil-Malti .	**Sajdun**	107
Bieżla u għaqlija	**T.Z.**	109
Il-Isien Malti u l-Maltin	**A. M. Galea**	111
Il-"Floating Dock"	**G. Darmanin Demajo**	113
Is-Snajja' Maltin fl-ewwel snin tal-Ingliżi f'Malta	**G. Gatt**	116
Il-Ħolma ta' Zeżina	**T.Z.**	124

IL-KAMRA TAL-QARI

FID-DAR TAL-ĦADDIEMA, L-ISLA.

Fis-6 ta' Settembru li għadda fid-Dar tal-Ħaddiema, l-Isla, infetħet Kamra tal-Qari għall-Imseħbin ta' dik ix-xirka. Fost il-mistidnin, anzi minn tal-ewwel, kien il-Kumitat tal-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti.

Il-ħsieb tal-ftuħ ta' din il-Kamra, bħala Kamra tal-Qari, hu biż-żejjed sabiħ u ta' min ifaħħru, iżda wisq iżjed il-għaliex din ix-Xirka, biex turi li din hija tassew Kamra tal-Qari għall-Maltin, għoġobha żżejjinha b'ritratti kbar ta' Kittieba tal-Malti, fosthom minn tal-ewwel tgħaxxaqna naraw il-fotografja tal-mejjet President li kellna, il-magħruf Ġużè Muscat Azzopardi, u ta' oħrajn li kienu minn tal-ewwel fil-Għaqda, bħal Pawlu Bellanti, Sir Temi Zammit, Dun Karm Psaila, Ġanni Vassallo, Dun P.P. Saydon u Ninu Cremona, u, imbagħad, għalkemm ġewwa gwarniċa ftit iżgħar, ix-xbieha ta' x'uħud milli kabbru it-tagħlim, il-ġmiel u l-ġieħ tal-Lsien Malti, bħal Gio. Antonio Vassallo u Napuljun Tagliaferro.

Qabel ma wasal il-ħin biex tinfetaħ il-Kamra, il-mistednin ġew milqugħin fis-Sala ta' fuq fejn l-ewwel ma tkellem kien il-President tad-Dar is-sur J. Marks.

Wara, għamel diskors sabiħ, u fil-qosor, is-sur Gino Muscat Azzopardi.

Ħadna gost f'għeluq id-diskors nisimgħu minn fomm Gino wieħed mill-isbaħ sunetti ta' missieru, sunett li l-missier kien kiteb lil Ibnu dwar it-tagħlim u l-għożża tal-lsien Malti.

Wara, mistieden mill-President tad-Dar, tkellem is-sur Nin Cremona. Erba' kelmiet sbieħ li bihom għalaq din il-laqgħa u imbagħad il-Kamra tal-Qari Malti ġiet miftuħa.

F'din il-Kamra, nistgħu ngħidu, hemm ir-ritratti tal-aqwa Kittieba u studenti magħrufa tal-Malti tal-aħħar tliet sekoli. Fejn hemm nieqes xi wieħed, fosthom ta' Vassalli, il-ħtija mhix ta' min ġabarhom, iżda taż-żminijiet tal-imgħoddi li ma għarfux iħullulna tifkira tagħhom.

Ftit jiem wara, is-sur F.S. Caruana, li hu s-Segretarju tal-Għaqda, flimkien mas-sur Ros. Briffa B.Sc, membru tal-Kumitat tagħna, għamlu żjara lil din il-Kamra fejn ġew milqu-

għin mill-iżjedu fejn bħala tifkira ħallew xi kotba tal-Għaqda għal-Librerja tal-Kamra tal-Qari Malti.

Nittamaw li oħrajn fost dawk li għandhom għal qalbhom il-ġid, il-wetqa u l-ġieħ tal-Lsien Malti u ta' din ix-Xirka qalbiena jitħajru jatu xi Kotba Maltin li għalihom huma żejda flok ma jħalluhom jintemmu bla ebda fejda.

Rip.

INWISSU

Bħal ma tafu din is-sena ħriġna edizzjoni irħisa tal-Malti. Dan għalfejn għamilnieh? Dana għamilnieh sabiex "IL-MALTI" tagħna jasal f'idejn kullħadd u kullħadd ikun jaf x'togħma fih. Ħafna xtrawha din l-edizzjoni rħisa tal-MALTI u b'hekk saru jafu x'xorta ta' artikoli li jkun fih. Wara dan in-numru, inwaqqfu din l-edizzjoni b'tama qawwija li dawk li f'din is-sena xtrawha jissieħbu fil-MALTI u b'hekk ikunu qegħdin jitpaxxew huma b'letteratura ta' fejda u jagħmlu l-qalb lilna li nissuktaw naħdmu għall-ġid u għall-ġieħ tal-għażiż ilsien tagħna.

Mela INT li qiegħed taqra dan u għad ma intix imsieħeb fil-MALTI, għax ma tissieħebx? Għal *xelin u nofs* fis-sena?

EMPIRE PRESS

Direttur : Mons. Dun KARM PSAILA

Ħlas 1/6 fis-sena. Ktieb wieħed -/6

Kull xorta ta' kitba, ħlas, jew ħwejjeġ oħra li għandhom x'jaqsmu mal-MALTI, jinbagħtu lil F. S. Caruana, "Empire Press" — Valletta.